

Valentina Vaško  
**O PJESNIŠTVU S HEIDEGGEROM**

## Uvod

Od samih je početaka među filozofijom i pjesništvom vladao jaz. Još ga Platon u svojoj *Državi* naziva »starom razmiricom«.<sup>1</sup> Platon je pjesnike smatrao kvariteljima mladeži, najudaljenijima od istine, koji se svojim djelovanjem ne uklapaju njegovu utopijsku državu. Međutim, pristup se pjesništvu iz filozofske perspektive umnogome promijenio. Stoga će se u ovom radu pjesništvo prikazati putem misli koje su oprečne Platonovoj. Platonovom pripisivanju lažnosti pjesnicima Heidegger se suprotstavlja vezujući ih za istinu. Pjesnici su glasnici istine koja leži u temelju egzistencije *tubitka*. Budući da se pjesnici izražavaju na osobit način, koji se ne može opisati kao »hladna odvažnost pojma«,<sup>2</sup> doksografski bi pristup njihovoj analizi donio više štete nego koristi. Cilj je rada, dakle, prikazati Heideggerove temeljne stavove o pjesništvu oprimjerene s nekoliko njegovih djela. Pritom će naglasak biti stavljen na propitivanje pravilnog pristupa pjesništvu uopće, značenje pjesništva za Heideggerovu filozofiju, funkciju pjesnika u društvu, dijalog potreban za razumijevanje pjesničkog djela, govor i šutnju kojima se pjesnici služe te u konačnici značenje pjesništva za povijest pojedinog naroda.

## 1.

*pjesma ni škole, ni ritma, ni pravila ne pozna,  
pjesma je srebrna igračka  
u ruci stoljeća pozna!*<sup>3</sup>

1 Platon, *Država*, Naklada Jurčić, Zagreb 2009., 607b.

2 Martin Heidegger, *Hölderlinove himne "Germanija" i "Rajna"*, Demetra, Zagreb 2002., str. 5.

3 Miroslav Krleža, »Mladić nosi svoje prve pjesme na ogled«, u: *Pet stoljeća hrvatske književnosti*. Miroslav Krleža I (prir. Ivo Frangeš), sv. 91, Matica Hrvatska – Zora, Zagreb 1973., str. 170.

Uobičajena stilistika pjesmu interpretira s obzirom na postupke i sredstva korištena u procesu njezina nastajanja. Počevši od naslova, teme, stilskih sredstava ili same duljine stihova i strofa, postupno se pokušava razotkriti »biti« pjesme. Čini se, međutim, da je razotkrivanje »biti« pjesme izostalo jer je ono utemeljeno na činjenicama pa je time postalo i pretjerano znanstveno. Iako se navedena razmirica filozofije i pjesništva shvaća već uobičajeno, možda je interpretaciji pjesme pravo mjesto u filozofiji. Umjetničko djelo sa sobom nosi osebujno izražavanje, stoga ne iziskuje takav način interpretacije. Ovdje je moguće uočiti korelaciju s Walterom Benjaminom i njegovim razmatranjem aure kao onog *hic et nunc* umjetničkog djela, koja je narušena već i pokušajem reprodukcije.<sup>4</sup> Pretjeranom bi se analizom ugrozila specifična aura pjesme. Iz Heideggerove se perspektive sklop »dijelova« nekog djela može prikazati formulom »umjetničko djelo = (materijalna) stvar + (duhovna) estetska komponenta«, iz čega je uočljivo da je estetska komponenta »ono što čini neko djelo umjetničkim«. <sup>5</sup> Pjesma, dakle, osim što se podvrgava interpretaciji, posjeduje i duhovnu komponentu koja se ne smije zanemariti. Ne bi joj se trebalo pristupiti kao predmetu koji se može sagledati po dijelovima, jer pjesma posjeduje ono što ju od običnih stvari razdvaja, točnije ono Stvarno (*Dinghafte*) i ono Drugo stvari. Prigovor pristupu pjesništvu donosi i Hölderlin, koji smatra da je dosadašnji način pristupanja pjesmi pogrešan jer se uzima kao »igra, naime rasonoda, skoro baš suprotnost od onoga što joj je učinak kada je prisutna u svojoj istinskoj prirodi«, onda kada se »čovjek pri njoj sabire i ona mu pruža mir, ne prazni nego živahni mir«, pri čemu »ona zbližava ljude i skuplja ih, ne kao igra u kojoj su združeni samo time što svaki zaboravlja sebe te ničija živa svojstvenost ne izlazi na vidjelo«. <sup>6</sup> Čovjek koji sabire, kojega Hölderlin spominje, jest Heideggerov *tubitak* (*Dasein*) i kao takav predstavlja središnji pojam njegove filozofije. On je bačen u ovaj svijet, u ovo mjesto i vrijeme koje pokušava prevladati, pri čemu mu od velike koristi može biti dijalog s pjesništvom. Međutim, svrha dijaloga s pjesništvom nije u tome da ga se koristi kao zaborav svoje bačenosti, već upravo suprotno, suočavanje s najvlastitijim mogućnostima.

---

4 Usp. Walter Benjamin, *Estetički ogledi*, Školska knjiga, Zagreb 1986.

5 Karsten Harries, *Art Matters: A Critical Commentary on Heidegger's "The Origin of the Work of art"*, Springer, New Haven 2009., str. 71: »Artwork = (material) thing + (spiritual) aesthetic component. It is the addition of an aesthetic component that makes something a work of art.«

6 M. Heidegger, *Hölderlinove himne "Germanija" i "Rajna"*, str. 7.

## 2.

*Ko li će unijet oluje i vjetre  
u red kancona, sklad rečenica?<sup>7</sup>*

Pjesništvo je jedna od umjetničkih vrsta. Potrebno je pojasniti na koji se način pjesma može smatrati umjetničkim djelom. Kao što je prethodno rečeno, premda je »Stvar neka oblikovana Tvar«,<sup>8</sup> pa tako i pjesme, riječi simbolično uklopljene u značenjsku cjelinu, nisu puka stvar te se stoga postavlja pitanje jesu li oruđe. Oruđe se od stvari može odijeliti s obzirom na njegovu upotrebu, služnost, korisnost ili bolje rečeno pouzdanost, koja se vremenom troši. Premda oruđe, za razliku od puke stvari, služi nekoj svrsi, kao što za istrošene cipele možemo pretpostaviti da su služile radu u polju, ono ujedno i jest sama stvar, guma i koža oblikovana u cipele. Oruđe se nalazi između stvari i umjetničkog djela jer posjeduje osobine i jednog i drugog, pa je stoga ono »upola stvar, jer je određeno služnošću«. <sup>9</sup> Međutim, oruđe je »istodobno upola umjetničko djelo«, ali je ipak od njega »manje, jer je bez samodostatnosti umjetničkog djela«. <sup>10</sup> Premda se može reći da *tubitku* poezija *služi* pri pokušaju nadilaženja svoga bivanja *tu*, ona nije ni oruđe jer se ne troši. U umjetnosti su umjetnik i umjetničko djelo u neraskidivoj vezi, što Heidegger zaključuje uvidjevši u svojoj potrazi da je umjetnik izvor umjetničkog djela, ali i obrnuto, da djelo »pušta umjetnika da proizide kao majstor«. <sup>11</sup> Heidegger napominje da je bit umjetnosti »sebe-u-djelo-postavljanje (*das Sich-ins-Werk-Setzen*) istine bića«, <sup>12</sup> jer se u umjetničkom djelu biće otvorilo, otkrilo (*Entbergen*) i istupilo iz svoje skrivenosti u neskrivenost te se tako postavilo »da stoji u Svijetlo svojeg bitka (...) u Stalno svog sijanja (*Scheinen*)«. <sup>13</sup> U pjesništvu je izrečena istina koja »se kao Rasvjeta i skrivanje zbiva ukoliko biva sačinjena-spjevana (*gedichtet*)«, pa je stoga sva »umjetnost kao puštanje zbivanja (*Geschehenlassen*) dolaska (*Ankunft*) istine bića kao takvoga u biti sačinjanje-pjesništvo (*Dichtung*)«. <sup>14</sup> Upravo ono »što pjesništvo

7 Tin Ujević, »Polihimnija«, u: *Pet stoljeća hrvatske književnosti*. Tin Ujević (prir. Šime Vučetić), sv. 87, Matica Hrvatska – Zora, Zagreb 1970., str. 206.

8 Martin Heidegger, *O biti umjetnosti*, Mladost, Zagreb 1959., str. 18.

9 M. Heidegger, *O biti umjetnosti*, str. 20.

10 Isto, str. 20-21.

11 Isto, str. 7.

12 Isto, str. 28.

13 Isto.

14 Isto, str. 69-70.

kao rasvjetljujući nabačaj razvija na neskrivenosti i baca naprijed u Ris lika, jest Otvoreno, što ga ono pušta da se zbiva i to na taj način, da sada Otvoreno tek posred bića ovo dovodi do svijetljenja i zvučanja.«<sup>15</sup> Zato Heidegger govorne umjetnosti, posebice pjesništvo, stavlja u nadređen položaj ostalim umjetnostima (arhitekturi, likovnoj umjetnosti, glazbenoj umjetnosti). Pjesništvo nije oruđe, jer je za razliku od njega samodostatno, a jedini je način na koji mu trebamo pristupiti taj da »se obratimo biću, da na njemu samome mislimo na njegov bitak, ali da ga upravo tako pustimo da ono u svojoj biti počiva na sebi.«<sup>16</sup>

### 3.

*Kazuj, pjesmo, je li pjesme u svijetu vrijede?*

*Kazuj, pjesmo, da l' te tromo čovječanstvo treba*

*Da l' te ono rado sluša trebajući hljeba?*<sup>17</sup>

Hölderlinovo pitanje »čemu pjesnici u oskudnom vremenu«,<sup>18</sup> primjeren je uvod u istraživanje uloge pjesnika. Vrijeme o kojemu Hölderlin govori nije nama prethodno niti dolazi poslije nas, već je upravo riječ o vremenu u kojemu se nalazimo sada. Vremenu koje je oskudno, jer je nastupila »noć«, a svijet stupio u bezdan (*Abgrund*). Takvo je stanje zateklo svijet odlaskom triju božanstava: Herakla, Dioniza i Krista. U ovom kontekstu »nedostatak boga znači, da nikakav bog vidljivo i jednoznačno više u sebi ne sabire ljude i stvari, i iz takvog sabiranja u sebi sastavlja svjetsku povijest i ljudsko prebivanje.«<sup>19</sup> Ovo Heideggerovo stajalište pronalazimo i u djelu *Hölderlinove himne*, u kojemu naglašava da smo »sa starim bogovima ipak završili«, te se nadalje pita »što će nam još Grci kad smo došli dotle da ubuduće više nećemo učiti ni njihov i onako praktički beskoristan jezik.«<sup>20</sup> Doista se u današnje vrijeme ponekad čini da je potreba za povratkom korijenima antičke kulture gotovo iščeznula. Još su u antici umjetnici bili nadahnuti božanskim i služili se mitom za stvaranje vlastitih djela, što potvrđuju i invokacije, kao nerijetka pojava u dramskim i epskim

---

15 Isto, str. 70.

16 Isto, str. 23.

17 Silvije Strahimir Kranjčević, »Svijet i pjesma«, u: *Pet stoljeća hrvatske književnosti*. Silvije Strahimir Kranjčević (prii. Ivo Frangeš), sv. 60, Matica Hrvatska – Zora, Zagreb 1964., str. 63.

18 M. Heidegger, *O biti umjetnosti*, str. 83.

19 Isto.

20 M. Heidegger, *Hölderlinove himne "Germanija" i "Rajna"*, str. 43.

djelima. Traganje za izgubljenim bogovima pojavljuje se i kod nekih filozofa, među kojima se ističe Friedrich Nietzsche koji poseže za Dionizom i Apolonom u svrhu ponovnog uzdizanja grčke tragedije. Prema Nietzscheu, čar tragedije leži u uravnoteženosti tih dviju oprečnih sila.<sup>21</sup> Valja spomenuti i Aristotela koji prednost također daje tragediji, ali napominje da su tragičari zapravo pjesnici uzvišenijeg duha koji su opisivali neka plemenita djela i ljude te sastavljali himne i ode.<sup>22</sup> U vremenu »svjetske noći« jedini spas mogu ponuditi pjesnici, »smrtnici, koji ozbiljno, pjevajući bogu vina, tragaju za tragovima odbjeglih bogova, ostaju na njihovu tragu i tako srodnim smrtnicima krče put k obratu.«<sup>23</sup> Spominjanje boga vina u prethodnom navodu nije slučajno te se na njega Heidegger poziva i u već spomenutim *Hölderlinovim himnama*, gdje napominje da je Dioniz polubog koji »nosi trag odbjeglih bogova onima dolje koji su bez bogova«,<sup>24</sup> pri čemu se izraz *nositi trag* odnosi na polubogove kao glasnike bogova. Premda se nalaze u oskudnom vremenu, pjesnici moraju ostati na svom putu i nastaviti s pjesničkim djelovanjem. Ostali smrtnici imaju zadatak naučiti slušati izvorni jezik pjesnika, za što je potrebno prvenstveno osvijestiti to »da bismo čuli neki čisti šum, moramo slušati dalje od stvari, naše uho odatle odmaknuti, (...) apstraktno slušati.«<sup>25</sup> Vratimo li se Nietzscheu, valja se osvrnuti na razlog njegova uzdizanja grčke tragedije. U tragedijama ga, naime, impresionira činjenica da one izriču najbolnije, najteže ili pak najniže trenutke ljudskog života, dok unatoč tomu ostaju predmet divljenja. Prikazivanje boli u tragedijama je nužno, jer je ona neizostavan dio života. Vrijeme u kojemu se nalazimo oskudno je »jer mu nedostaje neskrivenost biti boli, smrti i ljubavi.«<sup>26</sup> Ako uzmemo u obzir to da umjetnička djela otvaraju biće u njegovoj neskrivenosti, u ovom se kontekstu može zaključiti da pjesnici taj zadatak vrše na izravniji način od ostalih umjetnika. Upravo su oni ti koji u svojim djelima opjevavaju čak i one najteže trenutke života. Pjesnici na svojim ramenima nose teret težnje za opstankom, pri čemu je riječ »opstanak (Dasein) ovdje upotrebljena u tradicionalnom smislu prisutnosti i jednakoznačna je s bitkom.«<sup>27</sup> Heideggerove pjesnike odlikuje odvažnost, oni su odlučni i spremni izložiti ono prešućeno i zaboravljeno, ono što drugi ne usude ni spomenuti.

21 Usp. Friedrich Nietzsche, *Rodenje tragedije*, Matica hrvatska, Zagreb 1997.

22 Usp. Aristotel, *O pjesničkom umijeću*, Školska knjiga, Zagreb 2004.

23 M. Heidegger, *O biti umjetnosti*, str. 86.

24 M. Heidegger, *Hölderlinove himne "Germanija" i "Rajna"*, str. 163.

25 M. Heidegger, *O biti umjetnosti*, str. 17.

26 Isto, str. 91.

27 Isto, str. 136.

## 4.

*Gladni i goli, pjevajte sa mnom  
moju pjesmu! To je i vaša pjesma.<sup>28</sup>*

Heidegger tvrdi da »svaki veliki pesnik stvara svoju poeziju iz jedne jedine pesme«. <sup>29</sup> Ta jedna pjesma predstavlja izvor svim ostalim pjesmama. Izvorna pjesma ostaje neizgovorena te se do nje može doći jedino promatrajući svaku pojedinačnu pjesmu. Takav proces zahtijeva ulazak u odnos s pjesnikovom prvom pjesmom, koji »teži da dozove *suštinu* jezika kako bi smrtnici opet naučili da stanuju u jeziku«. <sup>30</sup> Pjesnik pjesmu šalje u svijet smrtnicima koji ju trebaju čuti. Pjesma i njezin primatelj u određenoj su komunikaciji, koju je najbolje usporediti s dijalogom. Pjesnik pjesmom nešto govori, dok smrtnik aktivno »sluša«. Ovaj stav podsjeća na čin promatranja umjetničkog djela iz Gadamerove perspektive. Mjesto i vrijeme temeljne su sastavnice Gadamerova stava o umjetnosti kao svetkovini. Umjetnost kao svetkovina vrijeme je u kojemu su svi sudionici okupljeni na jednom mjestu te stupaju u razgovor s nekim djelom. <sup>31</sup> Naglasak je pritom na samoj komunikaciji, za koju bi Heidegger zaključio da se odvija na način otkrivanje istine. Svako pjesničko djelo »govori iz dvoznačne dvoznačnosti«, <sup>32</sup> koja se može opisati kao višeznačnost, ali nikako kao mnogoznačnost. Premda višeznačnost nije pojam koji bismo inače vezali uz istinu, u pjesničkom govoru ona »nije netačnost nemarnoga čoveka, već je strogost nekoga ko sve ostavlja onakvo kakvo je, nekoga ko se upustio u brižljivost 'pravednog posmatranja' i sada mu se pokorava«. <sup>33</sup>

## 5.

*A pjesma gine, šumor vala mre,  
I tiho, tamno opet sve.<sup>34</sup>*

---

28 Vesna Parun, »Gladni ste, a ja pjevam«, u: *Pet stoljeća hrvatske književnosti. Vesna Parun* (prir. Nikola Milićević), sv. 155, Nakladni zavod Matice hrvatske, Zagreb 1982., str. 174.

29 Martin Heidegger, *Na putu k jeziku*, Fedon, Beograd 2007., str. 32.

30 Isto, str. 33.

31 Usp. Hans Georg Gadamer, *Ogledi o filozofiji umjetnosti*, AGM, Zagreb 2003.

32 M. Heidegger, *Na putu k jeziku*, str. 71.

33 Isto, str. 71-72.

34 August Šenoa, »Propast Venecije«, u: *Pet stoljeća hrvatske književnosti. August Šenoa I* (prir. Šime Vučićić), sv. 39, Matica hrvatska – Zora, Zagreb 1962., str. 177.

Etimološkom analizom riječi *pjevati* (*dichten*) Heidegger dolazi do zaključka da ju je najbolje opisati izrazima »pokazati, učiniti nešto vidljivim, očitim, i to ne općenito, nego putem nekog posebnog kazivanja«,<sup>35</sup> iz čega se može zaključiti da je pjesma »sklop riječi koji se neposredno daje čitati, kazivati i slušati«. <sup>36</sup> Budući da je upravo kazivanje važno za pjesništvo, potrebno se osvrnuti na govor. Sam govor je, kako ga Heidegger naziva, »egzistencijalno-ontološki temelj jezika«<sup>37</sup> kojim se iskazuje razumljivost. U tom govoru bitni su pojmovi slušanja i šutnje. Usporedbom pjesništva i filozofije može se oprimjeriti uloga šutnje pa tako »u nekom istinskom filozofskom predavanju (...) nije zapravo važno ono što se neposredno kaže, nego ono što se u tom kazivanju prešuti«, što za sobom povlači mogućnost pogrešnog razumijevanja, pri čemu se može dogoditi »da netko nikad ne primjećuje o čemu se i kome se zapravo govori«. <sup>38</sup> U govoru se događa otvaranje pa je stoga »govor onaj događaj, u kojemu se za čovjeka uopće tek otvara biće kao biće«. <sup>39</sup>

## 6.

*Ne znamo da l' smo gradili mi njega,*

*Il' on je nama svoju dušu dao.*<sup>40</sup>

Pjesnik se izražava kroz stihove, pri čemu prvenstveno »upotrebljava riječ, ali ne tako kao što riječi moraju potrošiti, oni koji obično govore i pišu, nego tako, da riječ tek istinski biva i ostaje riječ«. <sup>41</sup> Govornik daje značenje riječima temeljem jezika iz kojeg dolazi. Za neku riječ jednog jezika nikada ne postoji posve odgovarajuća riječ kojom bi se prenijelo značenje u drugi jezik te je stoga prevođenje nerijetko nevolja prevoditelju. Pjesništvo »biva predstavljeno kao *izraz doživljaja*, kojega je doživljajnog izraza pjesma onda konkretno očitovanje.«<sup>42</sup> Navedeni doživljaji mogu biti individualni i kolektivni. Dok se individualni odnose na doživljaje pojedinca, kolektivni su temeljeni na narodu,

35 M. Heidegger, *Hölderlinove himne "Germanija" i "Rajna"*, str. 28.

36 Isto, str. 15.

37 Martin Heidegger, *Bitak i vrijeme*, Naprijed, Zagreb 1985., str. 183.

38 M. Heidegger, *Hölderlinove himne "Germanija" i "Rajna"*, str. 37-38.

39 M. Heidegger, *O biti umjetnosti*, str. 72.

40 Vladimir Nazor, »O jeziku«, u: *Pet stoljeća hrvatske književnosti. Vladimir Nazor I* (prir. Šime Vučetić), sv. 77, Matica Hrvatska – Zora, Zagreb 1965., str. 254.

41 M. Heidegger, *O biti umjetnosti*, str. 42.

42 M. Heidegger, *Hölderlinove himne "Germanija" i "Rajna"*, str. 25.

točnije na njegovoj povijesti. Povijest naroda može se očuvati kroz pjesništvo. U spisu *Jezik i domovina* Heidegger ta dva pojma postavlja u neraskidiv odnos, što bi značilo da jezik kao opći svjetski jezik ne postoji, nego je on pojava vezana uz narodnost pojedinca, pa se o njemu najprije može govoriti kao o materinjem jeziku. Na primjeru Hebelove *Alemanske pjesme* Heidegger prikazuje razliku u pristupu pjesmi iz gornjonjemačke i donjonjemačke jezične perspektive. Naime, alemansko narječje vežemo uz gornjonjemačko jezično područje pa će stoga govornici tog područja prije shvatiti određene osobitosti unutar pjesme. S namjerom sumiranja rečenog Heidegger kaže da »narodne pjesme, napisane narodnim dijalektima dovode do izražaja jezik sa svim njegovim ustrojstvom i tkivom«. <sup>43</sup> Da različiti narodi ne posjeduju jednaka iskustva, potvrđuje i primjer pokušaja prevođenja grčkog jezika na latinski. Naime, čin prevođenja u samom se početku može smatrati bezuspješnim, budući da je bestemeljan, jer »rimsko mišljenje preuzima grčke riječi bez odgovarajućeg jednako-izvornog iskustva onoga, što one kažu«. <sup>44</sup> Iako je prevođenje općenito veliki problem, pokušaj prevođenja pjesme još je veći, budući da bi pjesmu prijevod mogao ostaviti bez onoga što se može nazvati aumom. Za daljnje je objašnjenje prikladan Heideggerov opis jezika kao najopasnijeg od svih dobara kojima čovjek raspolaže. Moć jezika očituje se u tome da se »u jeziku događa (...) ne tek snažni izraz onoga otkrivenoga, nego izvorno otkrivanje samo«. <sup>45</sup>

## Zaključak

Pjesništvo kao umjetnost važan je dio ljudskog života. Pjesništvo je poseban način umjetničkog izražavanja, pomoću kojega *tubitak* prevladava svoje bivanje *tu*. Pjesničko kazivanje vraća istinom bića smrtnicima pravi put njihove egzistencije. Osim pojedinačne, pjesništvo daje kolektivnu svrhu povijesnog održanja naroda. S obzirom na to da se pjesnici izražavaju kroz jezik i govor na osebujne načine, potreban je poseban pristup pjesništvu. Pjesma nije poput ostalih stvari, ona sadržava i duhovnu komponentu kojoj ne možemo pristupiti pukom analizom njezinih sastavnih dijelova. Za dosezanje dubljeg značenja moramo se naučiti pravilno slušati govor i šutnju pjesnika. Heideggerova se ontologija umjetnosti tiče izvora umjetničkog djela, što sa sobom povlači dublji pristup umjetnosti samoj te ga se stoga ne bi moglo svrstati niti među estetičare niti filozofe umjetnosti.

---

43 Martin Heidegger, »Jezik i domovina«, *Europski glasnik* 17 (17/2012), str. 147.

44 M. Heidegger, *O biti umjetnosti*, str. 14.

45 M. Heidegger, *Hölderlinove himne "Germanija" i "Rajna"*, str. 54.



## Literatura

- Aristotel, *O pjesničkom umijeću*, Školska knjiga, Zagreb 2004.
- Benjamin, Walter, *Estetički ogledi*, Školska knjiga, Zagreb 1986.
- Gadamer, Hans Georg, *Ogledi o filozofiji umjetnosti*, AGM, Zagreb 2003.
- Harries, Karsten, *Art Matters: A Critical Commentary on Heidegger's "The Origin of the Work of art"*, Springer, New Haven 2009.
- Heidegger, Martin, *Bitak i vrijeme*, Naprijed, Zagreb 1985.
- Heidegger, Martin, *Hölderlinove himne "Germanija" i "Rajna"*, Demetra, Zagreb 2002.
- Heidegger, Martin, »Jezik i domovina«, *Europski glasnik* 17 (17/2012).
- Heidegger, Martin, *Na putu k jeziku*, Fedon, Beograd 2007.
- Heidegger, Martin, *O biti umjetnosti*, Mladost, Zagreb 1959.
- Kranjčević, Silvije Strahimir, »Svijet i pjesma«, u: *Pet stoljeća hrvatske književnosti. Silvije Strahimir Kranjčević* (prir. Ivo Frangeš), sv. 60, Matica Hrvatska – Zora, Zagreb 1964.
- Krleža, Miroslav, »Mladić nosi svoje prve pjesme na ogled«, u: *Pet stoljeća hrvatske književnosti. Miroslav Krleža I* (prir. Ivo Frangeš), sv. 91, Matica Hrvatska – Zora, Zagreb 1973.
- Nazor, Vladimir, »O jeziku«, u: *Pet stoljeća hrvatske književnosti. Vladimir Nazor I* (prir. Šime Vučetić), sv. 77, Matica hrvatska – Zora, Zagreb 1965.
- Nietzsche, Friedrich, *Rođenje tragedije*, Matica hrvatska, Zagreb 1997.
- Parun, Vesna, »Gladni ste, a ja pjevam«, u: *Pet stoljeća hrvatske književnosti. Vesna Parun* (prir. Nikola Miličević), sv. 155, Nakladni zavod Matice hrvatske, Zagreb 1982.
- Platon, *Država*, Beogradski izdavačko-grafički zavod, Beograd 2002.
- Šenoa, August, »Propast Venecije«, u: *Pet stoljeća hrvatske književnosti. August Šenoa I* (prir. Šime Vučetić), sv. 39, Matica Hrvatska – Zora, Zagreb 1962.
- Ujević, Tin, »Polihimnija«, u: *Pet stoljeća hrvatske književnosti. Tin Ujević* (prir. Šime Vučetić), sv. 87, Matica Hrvatska – Zora, Zagreb 1970.

